

„TALÁLKOZUNK A NINA SÍRJÁN”

Két Szentivánéji-előadásról

Orcátlan nászajándékot adott szponzorának a londoni színész. Az ünnepi megrendelést megborozott lakodalmi tortával szolgálta le. Udvaronc nem okvetlen udvarol. Az alkotói szabadság nemcsak anyagi függetlenségből fakad. Szabad szellem érzelmileg is lehet lebilincselte a nótát húzatonak.

Ha van alapja a hírlelésnek – miszerint 1594. május 2-án Southhampton grófnének a tőle húsz évvel idősebb Sir Thomas Heneage-dzsel való birtokmegőrző házasságához írta szerzője a *Szentivánéjit* –, botrányos egy ünnepi darab. (Az új férj egyetlen év alatt behalt boldogságába.) Vagy a királynői kegyenc gróf Essexnek a költő Sidney özvegyével kötött házasságára készült a legalább kétértelmű alkalmi darab. Ha Essexnek költött nászajándék csakugyan: úgy 1590-ben kellett kezzett.

A nász-színdarabból a puritán interregnum alatt, amikor illegalitásba kényszerültek a színészek – csupán a mesteremberek vidor betétjeit játszották; részben azért, mert fegyveresek közeledtére gyorsan összecsaphatták a befejezést –, mihamar tündéropera lett. A színdarabok változékonyak. Néhány év, és ugyanaz a dráma megmásul. Samuel Pepys, az angol tengerészeti hivatal 30 esztendő főtisztviselője – a színházlátogatói középarányos – 1662. szeptember 29-én bejegyzé naplójába: „Este elmentünk a király színházába, hol a Szentivánéji álmodat adták; én most néztem meg életemben először, de utoljára is, mert ennél sületlenebb, nevetségesebb darabot még soha nem láttam.”

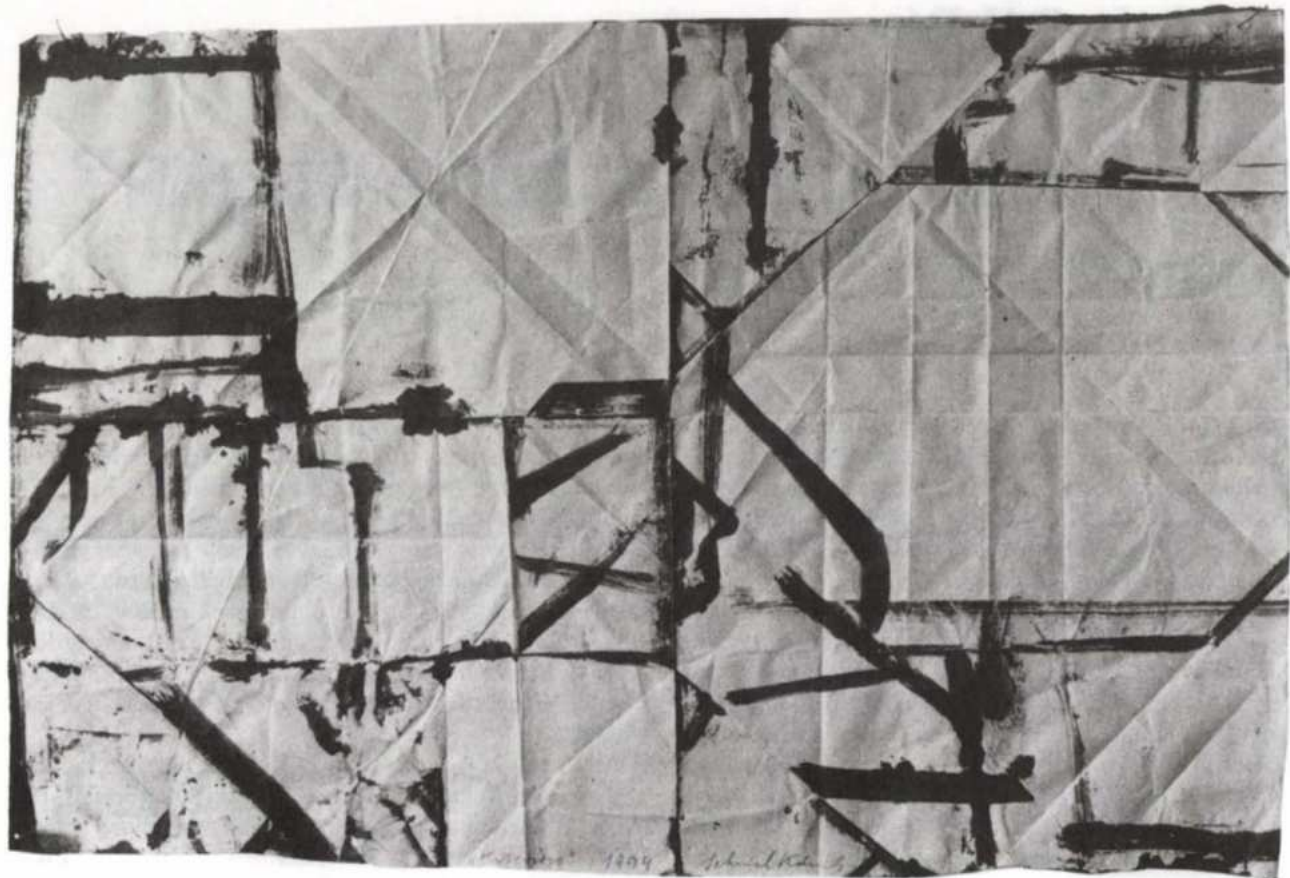
Pepysnek érthetetlen. Évszázadokig tündérrege. Bűbájos erdei történet. Manókaland. Elhanyagolhatónak vélik keletkezése körülményeit, alkalmi bosszúszerűségét, kaján köszöntő-jellegét. Mendelssohn szépséges közzenéje sokat eltakar a vígjátékból.

Kamaszkorom legtöbbet látott előadása. Évente fölújította a Nemzeti Major rendezésében. Hatalmas tölgyfa állt a játék középpontjában. Oláh Gusztáv tervezte (1948) papírmáséból. A margitszigeti színpadon ugyanez az ágasbogas mesefa uralta a tündérek betáncolta mezőt. (A fát kivágták a színpad rendezésekor.

Azóta nélkülözhetetlen hangerősítés. Megszűnt a bensőséges akusztika.) Jóllehet Major segédrendezője is voltam (1960), megérteni Britten kísérőzenéjének értelmezésében sikerült végre, bár a debreceni színház előadása (1963) silány lemásolása volt csupán Felsenstein berlini rendezésének. Brittenből sikoltott a keserű szerelem. A bűbájos elítélésének rémlett. A szerelmi kvartett kínlódó kavardásnak. Az athéni erdőben futkározókra varázsálmot bocsájtó Oberon szenvedett, nemcsak a tündérrálynő szégyenkezett ébredésekor.

A mű kibogozhatatlan nemi bonyodalmak szövevénye. Jan Kott útikalauzával járja be a meseerdőt ma már mindenki, amnéziásan elfeledve, mennyire száműzték belőle egykoron a szexuális értelmezést. Első hazai előadása (1864. április 23.) Shakespeare születésének 300. évfordulójára a Nemzetiben Arany frissiben elkészült fordításával kivételes alkalomnak látszott. Oberont Egressy Gábor adta. A tündérrálynőt többé sosem játszotta férfi, beleértve az új századi fölújításokat is, egészen Hevesi rendezéséig, amikor Abonyi Tivadar kapta kézhez a szerepet. Még a bemutatás évében átveszi Egressytől a rendező Szigligeti leánya, Anna – korábban Egressy mellett Titánia –, majd Bogdanovics Krisztina, Szigligeti Ferike, Lendvayné Fántsy Ilka, Sántáné, Fáti Szeréna, Maróthy Mária, Palotay Piroska játssza. A líraibb, lágyabb, lebegőbb szólamból szükségszerűen kimarad a tündérrházasztársak egymást gyötrő nemi csatározása. Pörlekedésük csupán „cívódás” mezőn, pagonyon, erdőn. Uray Tivadar és a háború után tőle a szerepet előöröklő Ungvári László kecses eleganciája döntően nem értelmezte át a szerephagyományt. Ungvárit táncos fogalmazású színésszé Milloss Aurél képezte ki balettiskolájában.

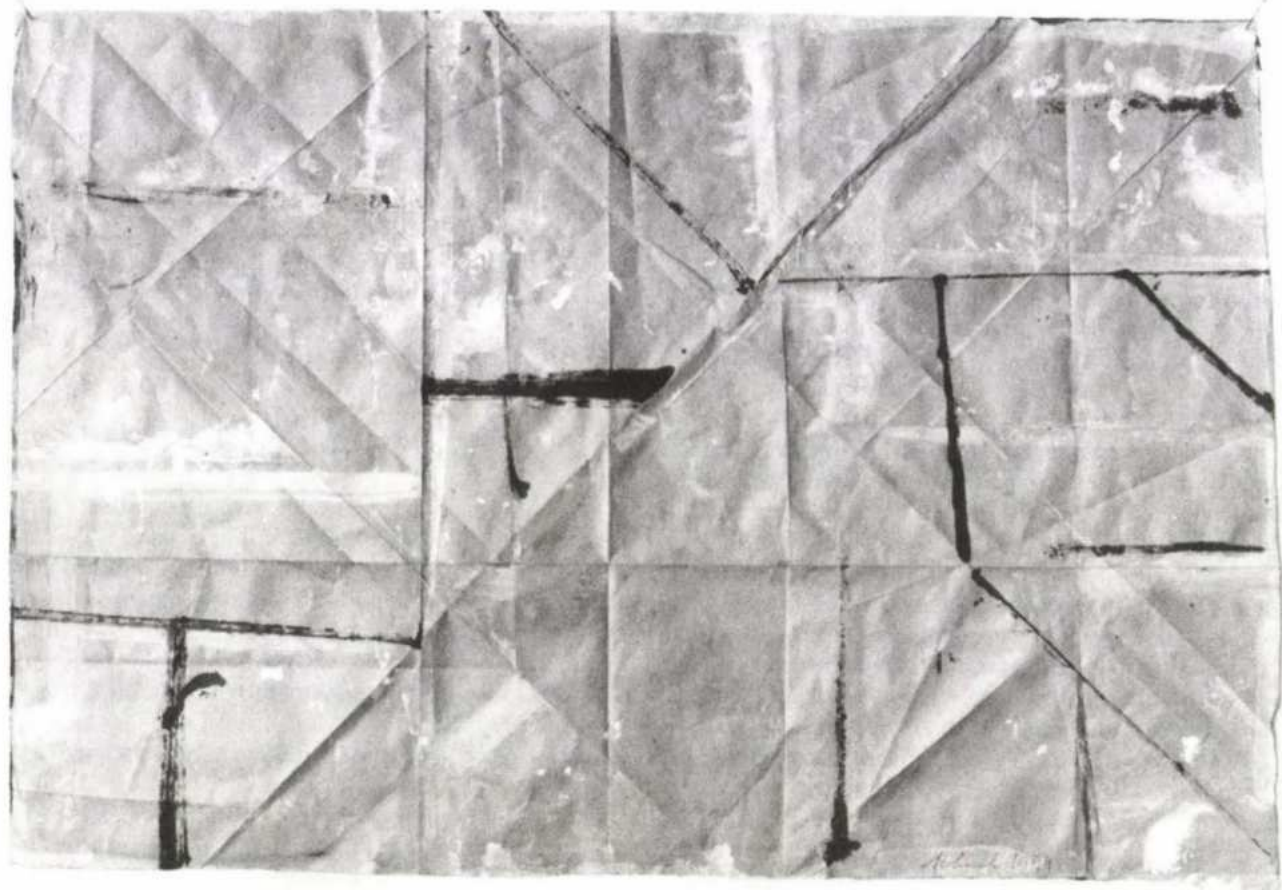
Puck is női szerep világszerte. 1864-ben Szerdahelyi Kálmánné adja. A szerepet egyetlen egyszer játszó Blaha Lujzán át századunk nemzetibéli szerepbirtokosain (Vaszary Piroska, Somogyi Bogyó, Mészáros Ági) túl majd Harkányi Endre (Szinetárnál) és

Schmal Károly: Kép (papír, tus), 1994.

Fotók: Nappali ház

Schmal Károly 1942-ben született Székesfehérváron. 1961 és 1966 között a Magyar Képzőművészeti Főiskolán tanult. Az utóbbi évek fontosabb egyéni kiállításai: 1983, Műcsarnok; 1986, Madách Imre Művelődési Központ, Vác; 1989, Óbudai Pincegaléria; 1990, Újpesti Galéria; 1994, Római Magyar Intézet. Legutóbbi csoportos kiállításai: 1994, Abbaye de L'Epau; 1994, Ljubljana, Alpok-Adria-rajzkiállítás.

Tordy Géza (Ádám Ottónál) lesz az első magyar férfi-Puck. Reinhardt hollywoodi Shakespeare-jének Mickey Rooney kölkö-alakítását követik inkább, nem annyira Granville-Barker reformját, aki a londoni Savoy Színházban (1914) először játszatja színészno helyett Donald Calthroppal a manószerepet.

Puck és Pukk

Automosó üzem színes keféi között bonyolódik a nyárközépi mese a Katona József színpadán. Csákányi mész tündér a kefék között. Kedvesezgett bűbájoló. Strapálja magát gazdája parancsára. Kiszabott csudákat robotol. Örömtelen az elbűvölésben. Nem élvezi a kavarodást. Aggodalommal pillant olcsó karórájára, fél, hogy varázserejével kifut az időből, s nem tudja teljesíteni kiszabott földadatát. Stréber manó. Beamter bűbájoló.

Mosolytalan végzi kátorgáját. A tündércsalások gályarabja. Máté Gábor pártfogóan átöleli egyszer a vállát, Pukk arca meglágyul, szeme telenedvesedik. Elárulja titkát a nézőknek: ez a Robin gyengédséget remél urától. Elmarad a folytatás. Pukk arca bezárul újra. Arielje Oberonnak. Rabszolga-mágus.

Szatyrokka, cekkerekkel közlekedik a természetben. Nem a rendező Pukkja. A színészno fogalmazza szerepről szerepre a modern rabszolganó, a sokoldalúan kiszákmányolt asszony portréját. Csákányi leg-sajátabb mondanivalója a társadalom-leigázta emancipált, érzelmi alultápláltságában reményvesztetten lemond hovatóvább másodlagos nemi jellegéről. Nem szépségével kíván hatni, hanem hasznosságával. Haját sem csináltatja meg, csupán csutkában összefogja hátul. Füle hegyes: csakúgy utal ez ördögi származására, mint rejthet nagyothallókészüléket.

*„Fel s alá, fel s alá,
Hordom őket fel s alá”*

– dalolta Arannyal Mészáros Ági boldogságtól feldoklón, eltelten játékos hatalmától.

*Falu, város, fél, ha lát;
Goblin, hurcold fel s alá!
(III. felvonás 2. szín)*

Csákányi örömtelen hivatalnokként kelletlenkedik Nádasdy Ádám új szövegével:

*„Erre-arra, erre-arra,
Csalom őket, jobbra-balra;
minden szájnak »csitt« a szó,
ha dolgozik a Manó.”*

Mészáros dinamizmusa kivérzett Csákányinál. Fakó hangon elismétli a robotos varázsszót (*erre-arra*), hatalmas szünetet tart a két szó között. Milliomodjára mondja, örömtelenül ismétli, napszamba bájol.

S miközben a Katona bemutatja, a Bábszínház műsoron tartja, a Komédiumban – ahová nem sikerült bejutnom – három vígszínházi fiú kivonatolja, amatőrök színre cipelik, előbb a Merlinben eljátsszák alkalmi vállalkozók az első felét, utóbb Gödöllőn az egészet a színész Csányi János rendezésében és fordításában.

*„Fel s alá, fel s alá,
Csalmi őket fel, s alá,
Falu, város fél, naná!
Csald őket, Puck, fel s alá”*

– reformálódik Arany Csányi dallamában, ahol Kaszás Gergő Puckja kevésbé él dikciójában, mint inkább erős jelenlétében. Kábitószertől kitágult pupillával ügyeli az athéni erdő minden moccanását. A háttérből figyel fenyegetően. Varázslatra hergelődik. Nem verbálisan játssza szerepét, hanem vokálisan: vinnyog, kurrog, jajong, szuszog. Hangutánzó. Hol öregasszony hangján szólal meg, hol kisfiúként, kakas, pocok, bagoly, jánosbogár. Fűként suhog. Kopulációs hangokat ad ki: egy egér üzekedik.

Csákányi és Kaszás Gergő Puck-értelmezése egybehangzó. Szakítanak a hatalmától megmámorosulttal. Vajákolásra ítéltettek mindketten. Csákányi bele-rokkant. Kaszás mágiafüggőségbe került szenvedélybeteg.

Rossz-e Hippolyta szerepe?

Söptei taccson áll a Katonában. A darabnyitó jelenetben helyénvalóan kelletlenkedik, az előadás végén már lesüt róla a kérdés: hogyan kerültem ide?

Tényleg: hogyan?

Az amazonkirálynő szerepe eljátszhatatlan marad, ha nem válaszolnak a kérdésre. Hiába vonják össze segélyként Hippolytát Titániával, csak megkerülik a feladványt. A rendezők elsiklanak az amazonkirálynő kínos házassági ügyén Zsótér Sándor *Szentivánéji*-montázsáig (Zalaegerszeg, 1993), ahol a színpad tetején TIT-előadásként beszámoltak a fél mellüket a harc érdekében lemetsző katonás nők történelmi tényéről, bemutatják a nemek zűrzavarának ezen történelmi vetületét.

Az érintett két sor Arannyal:

*„Kard volt ugyan kérőm, Hippolyta,
bántalmakon levém szerelmedet...”*

Nádasdy szavaival:

*„Hippolyta, fegyverrel udvaroltam,
a szívedet sértéssel nyertem el...”*

Olvasva világosabb az utóbb született fordítás két sora. Mindahányszor Básti Lajos mondta Arany sorait – még ha a margitszigeti színpad bal oldalán jött is a töltésen Lukács Margittal és díszes kíséretével – félreérthetetlenül világos volt. A Katonában Benedek Miklóstól úgy hangzik az új szöveg, mintha a régít mondaná egy vidéki tragikus hős valahol a századelőn. Mondható a majd másfél évszázados fordítás mai módon. Hangozhat ódonul a modern szöveg. A Petőfi Sándor utcában úgy rémlik: megrendelték a szöveget, de nem olvasták el.

*„Hippolyta, lám megsebeztelek;
S bár kard hódította szerelmedet,
De nászunk más hangnemben ünnepeljük:
Győztes pompával, s fényes dáridóval...”*

Csányi fordítása „figyelembe vette Arany János azonos című munkáját”. Fakóbbnak, erőtelenebbnek olvassuk a négy verssort. Az előadásban azonban előtte hosszú némajáték van. Az amazon királynőt vállra vetve hozza színre egy szolga? katona? fegyőr? Bokánál összekötözött testét földre veti. Theseus jó. Talpra állítja rabját. Érzékien lehajol a nő teste mellett, kioldozza. Arcán: győzelem, iszonyodás, érzékenység. Hippolyta mint az *Aida* győzelmi bevonulásában, a győztesek hadizsákmánya. Hippolyta és Theseus, nő és férfi, két szembenálló hadifél megverekszik, mielőtt elmesélni kezdenék a *Szentivánéji álmom* megszokott meséjét. A néma előjáték beleránt a cselekmény közepébe. Nyomatékot ad a könnyen elpangó verssoroknak. Kiszabja a bekövetkezők értelmezési rendjét: nem idilli történet gyöngyszemeit pergetik ezúttal elénk, karcos küzdés következik. A virágorillatú, mézszagú erdei mese helyett ondóbűzű történet.

Erdő

A *Szentivánéji álmom* rendezőinek súlyos gondja az elmúlt évtizedekben: miből legyen az erdő? Lehet vas-traverzből, kukoricagöré léceiből, lehet polgári szalon bútorából. Bármiből elképzelhető színpadi erdő, csak fákat nem akarnak a rendezők látni. Sem festetteket, sem ültetetteket. Valóságos erdőt csakis szalondarabnál illő adni. A zongorából kihajt a tölgy. A rendezői eredetiség obligát tartozéka búbánatos kedvetlenséget előcsiholni a *Szentivánéjiből*. Borús környezet. Színük

vesztett, mosásban kifakult toprongyok öltözete: házi-varrónők-tervezte babaszoba-tündérholmi és Ecserein vett viharvert felöltők az Epopé Bt. felvásárlásában. Főrend, közrend, mesterember, tündérnép egyazon second handben vásárol.

Csányi erdőt csinál a nézőtérből is. Nyers ácsolatú gerendákra hintákat szerel. Nézőit kötélen himbálózó pozdorjalapra ülteti. Szövevényes erdő: ha látni akarunk, kötelek, oszlopok, fejek és törzsek között kell rést keresnünk. Az erdő-nézőtér szállítható: hol a Merlinben, hol a Star filmgyár felső műtermében (mint próbaterem), hol Gödöllőn üthető fel. Csányinak hátán színháza, kebelén erdeje. Gerendákból és kötelekből szerveződik az athéni rengeteg, valamint nézők erdejéből. Eleven lényekből. A szerelmeseket tévútra csaló vadon nőttön nő a játék során. Mind sűrűbb, áthatolhatatlanabb. Egyre fenyegetőbbben érzi. A nézők közül, hátuk mögül baljós hangok hallatszanak: kurrogás, hörgés, állati jajszó, bagzó bakok szuszogása, lihegés, kuruttyolás, bogarak zizzenése. Megtelik a levegő följajzottsággal. A szerelmi imbrogliót kuszábbá teszik a tündérek.

„Titánia tündéri népe” egykor túllbe bújtatott falanxban kísérte királynőjét. Hermiát Majornál megszagatták az ellenséges bűbájú fák-bokrok: Harangozó Gyula (1947) vagy Eck Imre (1959) koreográfija szerint. Később redukálódott a tündérvilág. Ésszerűsödött négy néven nevezett tündérré. Áthatotta a játékerter a racionalitás. De-tündérizálódott az athéni erdő. A Kott-sugallta nemiség kizárólag a szerelmi négyes végszavára működött. Csányi előadásában a mesteremberek tündérköpenyt öltenek, az ultraviola fényben ríktva elvadult érzékiséggel körülölelik az erdőbe ruccantakat; Puck hadsegédei. A manó is tevékeny részese a nemi kuszaságnak. Az „égő szerelem” levének varázscseppjein túl testi elvarázsoltságában aktív résztvevője a keresztbe-kasul erotizálásnak. Ráfekszik az ifjakra. Behelyettesíti magát a párosokba. Másodszeropoztásban ölelkezik. Növeli az érzékek zűrzavarát.

Gothár tünderei a kaposvári személyvonaton összegyűrt túll baby-dolljukban zselblámpából kicsavart körtécskével televilágítják a markukat. Tényerük világit, nem lényük. Gothár biztonságosabban instruálja náluknál a trágereket. Csákányi fölkaptat a zsinórpádlásba beakasztott vászonzacskók egyikére. Tarzanként lendül útjára. Elfogadható, mert a szcenikai ötlet a színházi szerkezetből ered. Titánia és Tömpör (Zuboly) bebábozódása egy túrós-zacskóba a rossz ízlés üzenete. Tündérkirálynő és széptevője udvarlás nélkül fejest ugranak a kopolálásba. Pap Vera sikolyai, hördülései, Stohl nekibuzdulásai hangban megjelenítik azt, amit képzeletünkre bíznak más előadások vagy Brook

egyetlen felsőcomb között átdugott meztelen karral költőien kifejezett a Mendelssohn nász-tétel föl-horkantakor.

Miért undokok a szerelmesek?

A mese három (vagy négy) rétege nem valósul meg, mivel Gothár nem olvasta a színdarabot, vagy nem tud olvasni. Mégis réteges az előadás. A hagyományos színészi modorhoz kapcsolható a négy fiatal – az érdekes személyiségű Kiss Eszter, a vígjátéki technikát folszabadultan alkalmazó Bertalan, az ügyesen fogalmazó Dévai Balázs és az artikulált testjátékú Rajkai. Játékkoreográfiájuk meglepően Major előadásainak vállt vállnak vető elfutásaihoz, kalimpáló lábú, ölbe-kapott Hermiával a tradicionális megoldásokkal beéri. (Rajkainak akad egy hosszú-hosszú elnémulása. Áll a szín közepén. Szava akad. Szeme tele boldogsággal. Mikor megfulladna már a belsejét kitöltő szerelemtől, lábujjhegyre emelkedik. Cseppecske hiányzik és elre-pül.)

A szerelmesek visszatetsző szólama a lakodalmi színjátékot ízetlenül végigélcelődő közbekottyánásaikból áll. Gothár kihagyja. Nem tud mit kezdeni a kvar-tett utálatosságával. Rendesen elhagyják az előadások Theseusnak a színjátékot megelőző beszédéből a kö-vetkező szöveget:

*„Amerre jártam, sok tudós nagy ember
Kigondolt üdvözléssel jött élém;
Sápadni láttam őket és remegni,
Pontot csinálni mondat közepén,
Gyakorlott szájjal, félsz miatt, hebegni
És végre némán abbahagyni – nem
Köszöntve engem.”*
(Arany fordítása. V. felvonás. 1. szín)

Lefordítja Nádasdy is:

*„Ahol csak jártam, sok nagy tudós
beszédekkel kívánt köszönteni;
és hányszor lett, hogy sápadtan remegtek,
pontot tettek a mondat közepén,
ijedtükben a torkuk elszorult,
míg végül elhallgattak nagy zavartan,
és nem köszöntöttek.”*

És bevégzi:

*„Az őszinteség, mint a szerelem,
ha keveset szól, többet mond nekem.”*

Aranynál:

*„A szótlan együgyűség, szeretet,
Sokat mond nékem, bárha keveset.”*

Csányi lefordítja, el is mondják nála:

*„Bármerre jártam, sok tudós nagy ember
Kitervelt üdvözléssel jött élém,
Ott láttam őket sápadni, remegni,
Pontot csinálni mondat közepén,
A begyakorlott hangsúlyokba sülni,
S végül, elakadt lélegzettel állni,
Nem üdvözölve engem.”*

És:

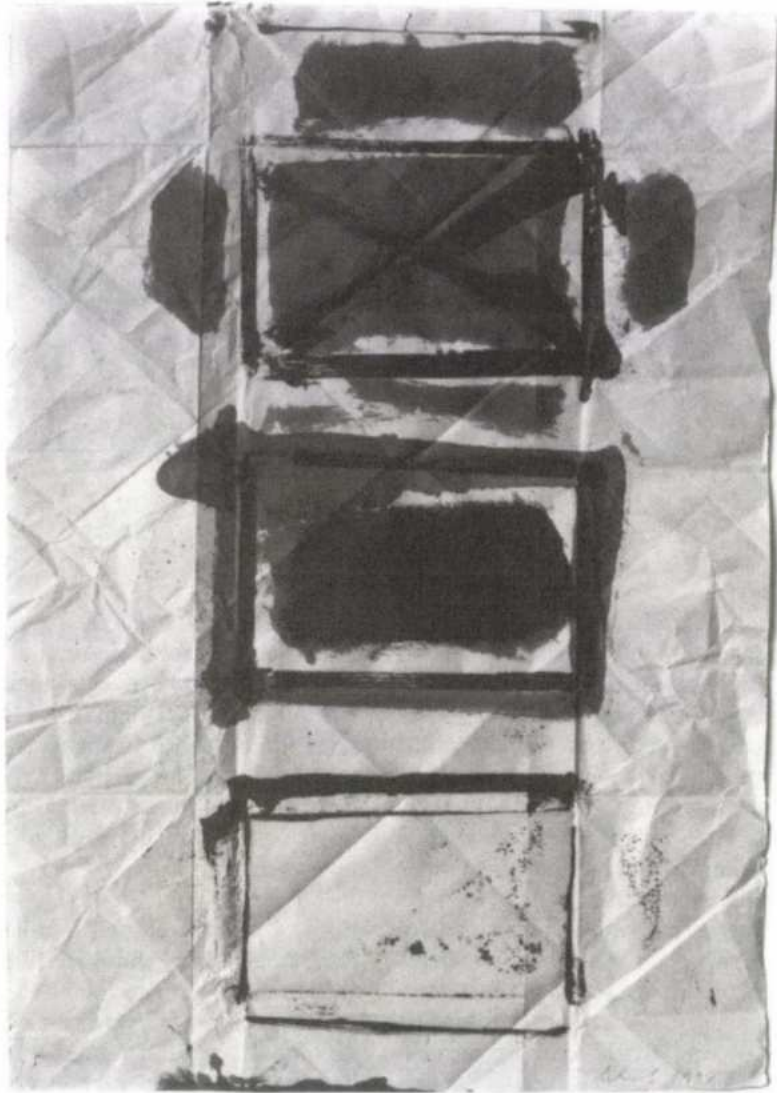
*„Mert (a) szeretet s a kötött képzelet,
Kevéssel többet mond, ha nem tévedek.”*

A kimaradt sorokra épülhet a szerelmesek igyekvő szellemeskedése. Megfelelni akarnak uralko-dójuknak. Befejezték lázadásukat. Abbahagyták a szembeszegülést. Ezentúl nem lázadnak szokás és törvények ellen. Rabigába hajtják engedelmesen fe-jüket. Nem csak a házasság igájába: ezentúl filiszte-rek lesznek. Fanyar lezárása ez az izzó szerelemnek. Reália a poézis után. Ők sem lesznek jobbak papáik-nál.

A megoldás – ha színészre bízzák – lehet tömör. Újlaki Dénes a szín baloldalán kimaradna a lakodalmi slusszból. Kezében púpozott tányér, abból kanalaz be-lefeledkezően. Elmúlt fölül a veszély. Beteljesült atyai akarata. Kivételezett helyre került uralkodójánál csa-ládja. Égre vetett szemmel elsüllyed a kulináris élvezet-ekben. Ne felejtjük: Égeus a neve. Így hívják a mon-dában Theseus atyját. Mintha a londoni *homme de thé-atre* furfangos helyet hagyott volna színészeinek meg-érzékíteni a leforrázó befejezést: a világot rendbe tenni akaró fiatalok és a világ rendje ellen lázadók egyaránt beleöregsenek a fegyelembe.

Szentivánéji vizsgaanyag

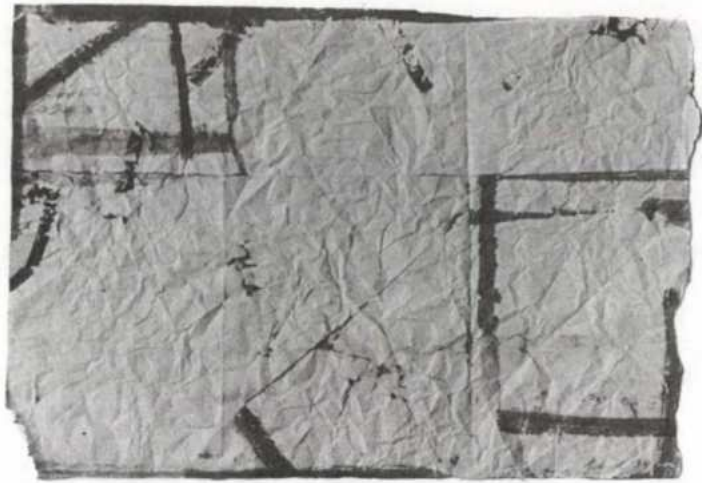
Amióta a század elején a *Nachtasyt* rendező Reinhardt igazi fákkal-bokrokkal megrendezte először Brahm naturalizmusának hatása alatt: szinte valamennyi új színházi mozgalomnak Shakespeare mesejátéka és Gorkij *Éjjeli menedékhelye* névjegyleadás. Az égi és a földhözragadt páros próbája új hangjaiknak. Figyel-meztető jelenség a *Szentivánéji álmok* torlódása az év-század kimenetelekor. Hazai felújításai újrafordítások gebinje. Arany Jánost Kaposvárott kezdték ki. Ács Já-

Schmal Károly: Kép (papír, tus), 1994.

nos megstoppoltatta **Eörsivel** a fordítás kétségesebb helyeit. Karcosabb lett Puck darabzáró magánbeszéde. A *Szentivánéj*in nyert merészséget **Eörsi** kamatoztatta a *Hamlet*ben. **Eörsi** kurázsijából hasznot merített Márton László (Budapest), filológiai hamiskártyásként saját aduival lejátszatta az öntetszelgő partit Csizmadia Tibor Egerben elkészített *Szentivánéj*jében (1986), ahol a fordításhoz igen illően Puck (Vallai Péter) fülessapkában motorozott tolókokcsiján az athéni erdőben. Pécsi Ildikó Titániája mellett zsebrevágható ellenfélnek mutatkozott Tóth József tündérkirálya. Nem értelmezett a rendezés; újraértelmezett.

„Arany János nyomán” újr fordította Emőd György (1984) sok filológiai leleménnyel, kissé csücsörített költőiséggel Mészöly Dezső és Hegedűs Géza pártfogásával. Bottom-Zuboly neve nála Hágcsó. Vacakor (Quince) Cölöp lesz. Emőd elkövet két hibát. Fordítását megrendezi: Kisfaludy Színház, Győr (1984. március 23.). Bár három felvonásra tagolja a szöveget, mégis függönyt ereszt az I. felvonás 1. szín után. Ezt követően új díszletben adja az athéni erdő kalandjait. Negyedórával az előadás kezdetét követően kiengedni a nézőket a büfébe: olyan hiba, aminek előnyét élvezve 20 órákor már hazakerülhettünk.

Schmal Károly: Kép (papír, tus), 1994.

Nádasdy Ádám fordítása irodalmi esemény. Kár, hogy nem színházi esemény is. A rendező hallhatott pletykálni Arany fordítói szemérmességéről. Összetevészhette pirulását Arisztophanész vaskosságain. S amikor Nádasdy elkészült szövege sem lett drasztikusabb, rendezői ötleteivel kiugrasztott néhány szót, sortöredéket. Átértelmezett értelmezés nélkül. Pap Vera ébredő Titániaként fölkiált – „még” –, hosszú színészi szünet után befejezi a megkezdett verset: „...dalolj: / fülem megrészegül e hangzatoktól...” (III./1.): nincs ellenére a drámai helyzetnek, életvesztésével hitelesíti a színésznő a jelenet érzékiségét. Amikor a szerelmek kvartettjében kiugraszt önkényesen egy-egy szót a rendezés, vagy láb közé rúgást kér versmondás közben a fiataloktól: nem a szöveget nyitja ki, csak rászereleli tornatermi diák-durvaságait.

Kamaszkorom óta szerelme vagyok Arany szövegének. Nádasdyéval mégis új nemesfémekkel gazdagodtunk. Elvileg ugyan kevésbé értelmes a mindenáron változtatás reformja. Nyelvi félszegség, ha Móríc Zsigmond letisztogatja Kemény Zsigmondot, és önképzőköri ötlet rábírn Illyést a Bánk bán lefordítására. Színházi rémhír: mai ifjú fül nem érti a múlt században költött szövegeket. Ha a színház (rendező és színész) megérti: megértik a nézők is. Ha nem érti meg: kihúzzák. Átírják. Átcsoportosítják vagy új lapot kérnek.

Nádasdy újraosztotta Gothárnak Shakespeare-t. Szerencsés helyzet: a fordító lelkiösméretes nyelvtudós. Egyszermind markáns költő. Színházi gyermek – egy nagy rendező és egy énekesnő fia –, elrejtett teatrális játékosságát kamatoztatta. Tömör lelemények, színészhasznosításra alkalmas hajlékonyság, működő

többértelműség Nádasdy szövegének hozama. A szerelmesek szövegeiben Abrányi és Makai Emil, kivált Heltai Jenő dallamai, a századeleji verses dráma nótájának újításai visszhangoznak. Heltai volt az utolsó előrelendítő a magyar verses vígjátékban, ha nem számoljuk a fűzfásipolók kísérleteit. Nádasdy jó helyen hallgatózott. Semmiként nem akarom azt mondani evvel, hogy nem dominál a fordításban saját lírájának összetéveszthetetlen hangja.

Fordításának mentségében (2000, augusztusi szám, 40. oldal) eligazít gondjairól. A mesteremberek tegezésének megszüntetéséről így beszél: „Hacsek és Sajó mindvégig magázódtak és a korai szocdemek is.”

Vö.: „...a Shakespeare-i vígjátékot »osztályharcos-sá« tenni és az egész rendezés kulcsát abban látni, hogy Theseus valamiféle reakciós volt – nem tudom, jobboldali szociáldemokrata vagy klerikális reakciós-e? – azt hiszem, hiba” (Révai József: *Színház- és filmművészetünk kérdéseiről*. Felszólalás a Magyar Színház- és Filmművészek Szövetségének II. konferenciáján. 1951. október 15. in: *Kulturális forradalmunk kérdései*, Szikra, Budapest, 1952.). Révai hozzáteszi, vitázni kellett Majorral, aki szerint Shakespeare valóban „kitűnő marxista volt” és „hogy III. Richárd lényegében Adolf Hitler figurájáról volt megmintázva, és így tovább.”

Csak semmi fölünyes gúny! Ne tessék felülről mosolyogni! Az átpolitizált tündérmese élethalálharcot rejtett. Major Tamás mindig a napi időszerűségű színház, a meyerholdi értelemben vett szabadon kezelt klasszikusok rendezőjeként irritáló zabszem a művelődéspolitikai ülepében. Major komolyan értelmezi a színház aznaphoz forduló időszerűségét. Láttuk utóbb Brechten átbuktatott fölfogását.

1945 után nem haszonelvűségből, inkább vakhitből tartotta igaz marxistának William Shakespeare-t. Vezetői autonómiája elleni támadások korántsem a múzeumi klasszikusok zászlaja alatt folytak. Révai gúnyolódása; kelletlen védelem. Major vívott az „osztályharcos színházért”. A Nemzeti háború utáni művészi eredményei a frissen értelmezett klasszikusoknak voltak köszönhetőek. Színháztörténetünk akkori stréberjei és könyöklői az 1951-es konferencián nemtelen eszközökkel erősítették hadállásaikat. „Az úgynevezett »diktatorikus rendezés« kérdése volt az, amely leginkább érdekelte a konferencia résztvevőinek többségét. Vagy nevezük nevén a gyereket: az úgynevezett Major-kérdés volt itt a fő kérdés” – vágja oda Révai nyersen a zárszóban. Érdemes továbbidézünk. Időszzerűen szól. „A darab rendezésének problémáit, a darab eszmei tartalmát, a szerepek mondni-alóját meg kell beszélni, hallgatni kell az okos szóra és ez nem tilos az igazgató és a rendező számára sem. De azért a színház nem holmi polgári parlament, amelyben szavazással lehet eldönteni, kinek van igaza, teszem azt Bánk bán vagy a *Szentivánéji álom* eszmei tartalmának értelmezése dolgában. A rendezőnek kötelessége és feladata, hogy a saját felfogásáról – ha szilárdan meg van győződve, hogy igaza van – meggyőzze a színészeket, de döntsön is, és ne szavazásra tegye fel a kérdést. Persze, ha nem tudja meggyőzni a munkatársait a maga igazáról, akkor hiába parancsolgat, jó nem süll ki a dologból, igazi, átélt alakítás ebből nem származik.”

Igazán nem vagyok tekintélytisztelttel valószínű, ha Gothárról Major Tamás jut eszembe. Hiszen Major nem volt színházi kontár. Szükségzerű földidézni mégis Révait – aki igazán nem parttalan türelmességével írta be magát a történelembe. A mai független színházi szellemek szabadsága távoli honi talajban gyökerezik. Fitogtatott elfogulatlanságuk a proletkult emlőin nevelkedett Major túlkapásaiból ered. Ő azonban az egykönnyűség idején harcolt az autonómiáért. Autark rendezőfuserék napjainkban két ököllel döngetik azt a nyitott kaput, ami mögött már épület sincs.

Rendezőellenességgel szoktak megvádolni. Nem vagyok ellensége a rendezőnek, ha nem csupán képesítése van róla. Gothárt a bizonyítványa – egészen szabatosan – *adásrendezésre* jogosítja. Ettől ugyan lehetne keresnivalója a színházban. Csányi János diplomáját tekintve színész.

Szentivánéjijének tanúsága szerint mégis tud rendezni. Nemcsak olvasata van. Olvasni is tud. Megérti az olvasottakat. Cselekménnyé képes bontani a térben a szöveget. Ahelyett, hogy akaratoskodna a színésszel, segíti kényelmes közhelyeinek elhagyására. Udvaros Dorothea a partizán-*Szentivánéji* kettős szerepében levetkezi a színházi királynősködés szakmány-kellemkedését. Nyers őszinteséggel vad érzékiségű teremtménnyé fogalmazza Titániát, aki nem édelegve fogadja a szármárképeségű takácsmester (Szabó Győző) rohamait, kacérkodik fűvel-fával, képtelen ellenállni nekivörösödő kantündéreknek.

Albumnyi elismerés birtokában Udvaros odaadón dolgozott Csányival. A sikeresek közül Kulka is engedelmeskedett neki. A pályaszélről középre igyekvő Szabó Győző a nézőknek háttal rúgkapálva átalakul vadszamárrá. Nem kapott papírmásé-fejet. Nem kötötték derekára számárfarkat. A színészi képzelet és a megmutató erő révén változott szemérmetlen számmá. Murányi Tünde és Vasvári Emese két gondolkodó színész. Nincs meglepetés szorgalmi teljesítményükben. A mindeddig feszengőnek látszó Szakács Tibort Csányi föloldotta gátlásaitól, szabad színésszé segítette. A rendező fölismerte a ki tudja honnan előbuk-

kanó Scherer Péterben a bávtag butaság bájos természetességét. Ahelyett, hogy a mesteremberek szólását csábító bambaságot mórlikálásra kalauzolta volna: a színpadi fesztelenség igazmondását elősegítette belőle.

Gothár és Csányi közti különbség. Írása van a rendezésről egyiküknek, a másiknak nincsen. Meg tudja rendezni Shakespeare vigjátékát az egyik, képtelen rá a másik. Régen azt nevezték rendezőnek, aki helyes keretet adott a játékhoz, ízléssel megválogatta a kellékeket, bútorokat, találóan kiosztotta a szerepeket, és segíteni tudta a színészeket a jobb alakítás érdekében, és összehangolni tudta a szétbitangolni szándékozó színházi akaratokat.

Mára elfajult a hipertrófiás önérvényesítés. Érdekes személyiségek, pávai dívák, saját baritonjuktól megrészegült drámai hősök, érzékiségükkel kacér szaloni színésznők, pomádés bájkanok helyett frusztrált bölcsészszökevények, műterem nélküli filmesek vallomásos padja a színpad; az eredmények inkább tartoznak ideggyógyászra, semmint színireferensre.

Hosszú történet a színházi önrendelkezésért vívott szabadságharc. Eloldozni a színházat az irodalomtól való függő viszo-

Shakespeare: *Szentivánéji álom* (Katona József Színház, 1994. október 14.)

Zene: Orbán György. Fordította: Nádasdy Adám. Mozgás: Stohl András.

Maszkok: Dobai Csaba, Egyed Tamás. Díszlet: Ágh Márton, Gothár, Szabolcs János, Jelmez: Berzsenyi Krisztina. Rendező: Gothár Péter.

Szereplők: Benedek Miklós (Théus), Süptei Andrea (Hippolita), Rajkai Zoltán (Lysander), Révai Balázs (Demetrius), Kiss Eszter (Hermia), Bertalan Ágnes (Heléna), Újlaki Dénes (Égeus), Molnár Tamás (Philostratus), Máté Gábor (Oberon), Pap Vera m. v. (Titánia), Illés Györgyi, Naszlady Éva, Vicente Leticia, Schramek Géza (Tündérek), Lukács Andor (Tetőfi Péter, ács), Stohl András (Tompör Miklós, takács), Lengyel Ferenc (Sipák Ferenc, fűtatójavító), Horváth József (Lavór Tamás, bádogos), Hollósi Frigyes (Vinkli, asztalos), Molnár László (Kóráz Péter, szabó), Csákányi Eszter (Pukki).

nyától. Megszilárdítani a jogot: a színház nem a literatura szolgálólánya; a színház a színház szolgálója csupán. Thália önállósági harca összenőtt a mindenfajta cenzúra elleni küzdelemmel. A szöveg ellenőrizhető, megcenzúrázható. A játék megcenzúrázhatatlan. A cenzorok a legutóbbi időkhöz a színmű írott szavait ellenőrizték, engedélyezték vagy tiltották. Bamba cenzorok nem értették, a sűrű likú rostán átszítált textus színpadon mitől vetett lángot, az olvasva értelmetlen játszva mitől lett lázítóvá?

Idővel a színházi autonómia rendezői autizmussá lett. A cenzúráról eleget szenvedő Kazimierz Dejmek-nek volt bátorsága először kimondani, hogy az autark rendezői játékok, a modernnek nevezett színház talányosságai, bűvészműtávjai, homályos huncutságainak hasznélvezője a cenzúrát fenntartó hatalom. Veszélytelen a formalizmus. Veszélyezteteti a hatalom helyzetét a fölismerhető köznapi valóság.

A szöveg örök. A játék az örökös aznap. Tetszés szerint megismételhető az előbbi, földídehetetlen az utóbbi. Az írott szöveg az erkölcsi törvényeket rögzíti, a színészi játék annak napi próbáját végzi el. Általános szabályok szerint ügyködik a rendezés. Az egyed igazságát érvényesíti a színész. Közös mondattant használ a rendezés. Valamennyi hangzó, gesztus ottszületettségét megkínálja a színész.

A rendezők kasztba szerveződtek. A színház érdekeit összetévesztették önzé-

sükkel. Idővel elárulták a harci lobogót. A forradalmi igazságot továbbra is a színészek robotolják össze, a rendezők gátolják ebben, félnek önérvényesítésüktől. Átvállalták a cenzúra szerepét.

Hallom az ellenvetést: a rendezők örülnének a legjobban, ha kezdeményező és képzeletgazdag színészek lennének. Ellustult a bohóc fantáziája. Kényelmes tisztviselővé alakultak a histriók. Igaz, de a színészi képzelet leszerelésének történeti múltja van: elbátortalánították a kezdeményezést, elszürkítették a játékot, a külső rendezés csalfá mutatósságai átváltották a belső rendezés körülményesebb és szerényebb mutatósságait. A színésznek nincs hová menekülnie zsarnokai elől. A színházigazgató nem védi meg érdekeit a rabszolgatartó rendezővel szemben, hiszen a rendező maga lett direktorává. Ez azzal a kellemetlen mellékkörülménnyel jár, hogy ellenőrizetlen a munkája, a színház önérzetének szabad prédája.

Olyan színházi életben, ahol a *Hamlet* jutalom-címszerepéből egyetlen esztendő alatt két rabszolgaszükséglet adódott, abból a válsághelyzetből, ahol a rendező „nem tudja meggyőzni a munkatársait a maga igazáról”, köszöntöm Csányi Jánost, a nemrendező rendezőt és lélekkel teli csapatát, mivel bebizonyították: nem az érdekeny tehetségekben szűkölködik a hazai színház, csupán nehezen viseli el az önjelelt diktatúráját.

Shakespeare: Szentivánéji álmom (Merlin Színház, 1994. május 8. [első rész], Gödöllő, 1994. december 11.)

Fordította: Csányi János, **Mozgás:** Goda Gábor, **Máncsi Ildikó.** **Díszlet:** Csányi. **Jelmez:** Papp János. **Rendező:** Csányi.

Szereplők: Kulka János (Theseus, Oberon), Udvaros Dorottya (Hippolyta, Titánia), Kaszás Gergő (Philostrat, Robin pajtás), Szakács Tibor (Lysander), Murányi Tünde (Hermia), Magyar Attila (Demetrius), Vasvári Emese (Heléna), Mucsi Zoltán (Som Antal, ácsmester – Pókháló, tündér), Szabó Győző (Kurtha Miklós, takács), Gazdag Tibor (Flótás Ferenc, lújtatójavító – Babvirág), Scherer Péter (Ormándi Béla, kolompár – Mustármag), Tóth József (Tunyogh, asztalos – Moly).

„Molnár Gál Péter: újságíró. Nem esztéta, nem esszéista, nem publicista vagy közíró, nem színháztörténész, nem szociológus, nem politológus. Újságíró. Szűkítve: színházi referens.” (M.G.P.)

A Nappali házban: Az Odéon ódiúma (93/4). Azóta megjelent kötete: **Hogyan csináljunk rossz színházat?** (Századvég, 1994).